

Mira Sušić | Humanistični in družbenoekonomski licej
Antona Martina Slomška Trst

Strukturalistični pristop Vladimirja Proppa

Vladimir Propp's Structuralist Approach

Ključne besede:
strukturalizem, ljudska
pravljica, funkcija, linija,
formula

Keywords:
structuralism, folk tale,
function, line, formula

Izvleček

V članku obravnavam raziskovanje pravljice z vidika strukturalistične teorije. Metodološka osnova bo delo Vladimirja Proppa, ki ga bom v besedilu članka tudi pojasnila. Posredovala bom primer Proppove metode analize na primeru slovenske ljudske pravljice *O povodnem možu*.

Abstract

This article discusses the study of fairy tales from the structuralist perspective. Vladimir Propp's work, explained in detail in the article, provides the methodological foundation. The author employs Propp's method of analysis for the Slovenian folk tale *O povodnem možu* (The Tale of the Waterman).

Strukturalizem

Razvoj jezikoslovja je bistveno vplival na strukturalizem kot metodološko smer in je postal osnova, iz katere so izhajali strukturalisti ter izoblikovali teorijo o splošnem vzorcu besedila na osnovi sistema odnosov med elementi.

Strukturalizem kot metodološka smer je vplival na filozofijo, lingvistiko, sociologijo, antropologijo, etnologijo, zgodovino, bistveno pa je sooblikoval tudi literarno vedo, kamor je uvedel obravnavo besedila kot proizvoda jezika. Razvoj jezikoslovja je bistveno vplival na strukturalizem kot metodološko smer in je postal osnova, iz katere so izhajali strukturalisti ter izoblikovali teorijo o splošnem vzorcu besedila na osnovi sistema odnosov med elementi. Avtorji, ki jih prištevamo k strukturalistom, so tako tudi besedilo razumeli kot sistem, ki ima svojo strukturo. Potemtakem lahko rečemo, da so strukturalisti, med katerimi je imel velik vpliv Vladimir Propp, povezali jezikoslovje z literarno teorijo.

Za strukturaliste ni pomembno, kaj je bistvo posameznega elementa, ampak je pomemben njegov odnos do drugih elementov v strukturi sistema, ki tvori celoto, pri tem pa v konstrukciji elementov literarnega dela obstaja hierarhija odnosov in vezi. Obenem strukturalisti, temelječ na lingvistični teoriji Ferdinanda de Saussurja, izhajajo iz raziskovanja sistemov različnih binarnih opozicij, pri čemer bi lahko kot izvirno opredelili de Saussurjevo opozicijo med označevalcem in označencem (de Saussure 2018: 97–100).

Vladimir Propp

Vladimir Propp je osnoval strukturalno-formalno analizo ljudskih pravljic in postavil tezo, da se je treba lotiti njihove morfološke analize, ker za razumevanje pravljice ni dovolj samo literarni pristop.

Vladimir Propp (1895–1970) je v svojem delu Morfologija pravljice (1928) osnoval strukturalno-formalno analizo ljudskih pravljic in postavil tezo, da se je treba lotiti njihove morfološke analize, ker za razumevanje pravljice ni dovolj samo literarni pristop. V pravljicah je odkril spremenljivke in konstante: spremenljivke predstavljajo nastopajoče osebe, stalna pa so njihova dejanja ali funkcije. »To strukturno shemo bi lahko imenovali gramatika pravljice, saj predstavlja osnovno zgradbo ne le ruskih, ampak tudi drugih pravljic.« (Propp 2005: 6). Propp se je navezal na dognanja Attija Aarneja (1867–1925), ki je raziskoval ljudsko izročilo in uredil seznam pravljic, upoštevajoč tipične sižeje pravljic.

»Po Aarneju obsegajo čudežne pravljice naslednje kategorije: 1) čudežni nasprotnik, 2) čudežni mož (žena), 3) čudežna naloga, 4) čudežni pomočnik, 5) čudežni predmet, 6) čudežna moč ali spretnost, 7) drugi čudežni motivi.« (Propp, 2005: 24) Aarne je izdelal svoj seznam pravljic, temelječ na podobnostih pravljic oziroma na upoštevanju njihovih različic. Vendar Propp opozarja: »Jasna delitev na tipe v resnici ne obstaja, zelo pogosto je takšna delitev fikcija. Če pa tipi že obstajajo, potem ne obstajajo na ravni, ki jo nakazuje Aarne, temveč na ravni strukturnih posebnosti podobnih pravljic; /.../ Ker so si sižeji blizu in jih ni mogoče ločevati zares objektivno, pri uvrščanju besedila v en ali drug tip pogosto ne vemo, za katero številko bi se odločili. Ujemanje tipa z določenim besedilom je pogosto zelo približno.« (Propp: 2005: 25)

Propp je kritičen do take klasifikacije pravljic spričo prepričanja, da pravljic ne bomo mogli primerjati pravilno, če jih prej ne znamo razdeliti na sestavne dele, ker meni, da pravljic, če jih ne znamo razdeliti na sestavne dele: »tudi primerjati ne bomo mogli pravilno.« (Propp 2005: 31)

Proppova klasifikacija se nasloni na dejavnosti likov. Ti namreč v zgodbi nekaj počnejo, torej imajo neko funkcijo, kar je za Proppa tudi osnovna sestavina pravljice; pri tem funkcija združuje potek dejanj, zato lahko funkcije logično združimo v t. i. kroge. Po Proppovem mnenju ti... »krogi v celoti ustrezajo izvajalcem. To so krogi delovanja in pravljica pozna različne kroge delovanja.« (Propp 2005:93) Še natančneje lahko kroge delovanja

Proppova klasifikacija se nasloni na dejavnosti likov. Ti namreč v zgodbi nekaj počnejo, torej imajo neko funkcijo, kar je za Proppa tudi osnovna sestavina pravljice.

definiramo kot vpliv delovanja lika na okolico, predmete in ostale junake. Takšen krog delovanja je npr. v Sneguljčici dejavnost mačeha, ki združuje dve funkciji: pripravi strupeno jabolko in podari sadež Sneguljčici, ko se spremeni v čarovnico. Propp prvo funkcijo (priprava na podaritev sadeža) označi s črko Č, drugo funkcijo (podaritev sadeža) s črko E. V pravljici lahko obstaja več funkcij, glede na to, kakšno vlogo imajo pravljčni liki, torej kakšen je njihov krog delovanja, med seboj pa funkcije povežejo pomožni elementi, npr. čudežni predmeti. Ti pomožni elementi so neke vrste pomagalo junaku, ne spreminijo pa biti njegove funkcije v pravljici.

V pravljici se, po Proppovem mnenju, prepletajo vloge junakov in tudi prostor njihovega delovanja. Vsak lik deluje na določen način in ima svoj prostor delovanja. Denimo: zmaj ukrade princesko in jo skrije v pečino, da bi jo pohrustal. Delovanje zmaja tu predstavlja eno linijo. Ko se pojavi kraljevič z mečem pred zmajevo pečino, se začne novi krog delovanja drugega pravljčnega junaka, torej gre za drugo funkcijo in drugo linijo. Razvoj funkcij sledi epizodam v pravljici oziroma vlogam junakov; v zgornjem primeru tako kraljevič obglavi zmaja in reši princesko. Na ravni strukture lahko definiramo še tretjo linijo, in sicer boj med zmajem in kraljevičem v pečini. To je tretja epizoda. Strukturo grafično ponazorimo takole:

I. zmaj

II. kraljevič

III. boj kraljeviča z zmajem

Na osnovi teh treh linij torej lahko opredelimo tako krog delovanja kot funkcije junakov. Funkcija zmaja, ki ugrabi mlado dekle in jo odnese v svoje skrivališče, je funkcija škodljivca ali ugrabitelja. Kraljevič, ki zmaju odseka glavo ter reši ugrabljeno kraljično, ima funkcijo rešitelja. Tako kot si v določenem zaporedju sledijo linije, si v zaporedju sledijo tudi funkcije.

Naj podamo še en primer: junak zasnuje kraljično; kralj postavi pogoj za ženitev; kralj poveri nalogo junaku; rešitev naloge je pogoj za svatbo in ženitev junaka s kraljično; junak reši nalogo; junak dobi kraljično za nagrado od kralja. Opozoriti je treba, da zaporedje funkcij ni nikdar postavljeno na glavo, ker bi to porušilo logiko v pravljici. Še več, zaporedje funkcij – dejanja in vloge – pravljčnih likov, se ponavlja po shematičnem modelu, ki je značilen za ljudske pravljice, in prav zato Propp funkcije pravljčnih likov definira kot osnovne prvine pravljice. Funkcije so nespremenjene ne glede na to, kdo in kako jih izvaja v zgodbi; število funkcij je omejeno, njihovo zaporedje pa stalno. »Funkcije tvorijo osnovne prvine pravljice, prvine, na katerih se gradi razvoj dogajanja.« (Propp 2005: 83)

Propp ob analizi pravljice pravzaprav izvede njeno segmentacijo. Razčlenitev doseže tako, da se loti besedila in išče v njem zaporedna dejanja likov. Vsebinsko pravljice nato poda v kratkih povedih, npr. »starši odidejo v gozd«, »prepovejo otroku hoditi od doma«, »zmaj zgrabi dekle«. Povedki v teh kratkih povedih tvorijo kompozicijo pravljice, osebk in predmet pa določijo siže besedila. Potem ko je bila dosežena kondenzacija pravljice, sledi posplošitev, tako da vsako konkretno dejanje spravi pod določeno funkcijo, katere ime je skrajšana in posplošena oznaka dejanja v obliki samostalnika, npr. »odhod«, »prevara«, »prepoved«. »Določanje mora izhajati z dveh gledišč. Prvič, pri določanju ne smemo v nobenem primeru upoštevati osebe-akterja. Določitev je najpogostejše samostalnik, ki izraža dejanje (prepoved, izpraševanje in beg). Drugič, dejanja ni mogoče določiti zunaj

Funkcije pravljčnih likov Propp definira kot osnovne prvine pravljice; so nespremenjene ne glede na to, kdo in kako jih izvaja v zgodbi; število funkcij je omejeno, njihovo zaporedje pa stalno.

konteksta pripovedovanja. Upoštevati moramo tisti pomen, ki ga ima določena funkcija v razvoju dogajanja.» (Propp 2005: 35)

Poglejmo si primer funkcij ob eni izmed različic pravljice o povodnem možu (povzeto po Veler 2010, 62–64):

Deček se je zelo rad kopal.	ZAČETNO STANJE
Tudi ko je nekega dne zaradi naliva voda zelo narasla, je odšel k njej, čeprav sta mu starša to odsvetovala.	PREPOVED
Deček se je kljub svarilom odpravil k vodi.	ODHOD
Deček je skočil v vodo. Ker pa je bila prevelika, se je začel utapljati in klicati na pomoč.	KRŠITEV PREPOVEDI

Pri uporabi koncepta sintagme se je Propp navezal na strukturalistično razlikovanje, kot ga zasledimo že pri Ferdinandu de Saussurju, ko razlikuje med sintagmo kot zaporedjem besed in paradigmo kot izbiri besed.

»Po navadi se pravljica začne s krizno situacijo,« opozarja Propp, »izhodiščnemu stanju sledijo funkcije.« (Propp 2005:40) Tudi izbrani odlomek besedila, kot vidimo, vsebuje funkcije, ki se izražajo v povedi oziroma pripovedni sintagmi. Funkcije si sledijo druga drugi v času oziroma v zaporedju, skratka sestavljajo vrsto sintagme. Pri uporabi koncepta sintagme se je Propp navezal na strukturalistično razlikovanje, kot ga zasledimo že pri Ferdinandu de Saussurju, ko razlikuje med sintagmo kot zaporedjem besed in paradigmo kot izbiro besed (de Saussure 2018: 97–100). Tako kot je sintagma kombinacija črk oziroma glasov, povezanih v zloge, in kot so zlogi kombinacija, povezana v besede, te pa v besedne zveze in stavke, tako se med seboj povezujejo tudi funkcije, pri tem pa ena funkcija sproži drugo: dečku je vseh plavanje v reki, gre k reki kljub svarilom staršev in skoči v vodo, čeprav je rečna gladina narasla. »A če hočemo funkcijo izločiti, prav tako opozarja Propp, jo moramo najprej določiti.« (Propp 2005: 35)

Vladimir Propp je raziskoval ruske ljudske pravljice. V besedilih folklornega izročila je ugotovil funkcije, ki se ne pojavijo v vseh v pravljicah:

1. eden od članov družine odide od doma,
2. junaku nekaj prepovejo,
3. prepoved prekrši,
4. nasprotnik poizveduje po informacijah o literarnem junaku,
5. te informacije nasprotnik dobi,
6. nasprotnik literarnemu junaku nastavi past,
7. junak se v past ujame in s tem nevede pomaga nasprotniku,
8. nasprotnik škodi enemu izmed članov družine,
9. junak je o tem obveščen, nekdo se nanj obrne s prošnjo ali ukazom, da mora kam oditi,
10. junak privoli v ukaz,
11. odide od doma,
12. junak se znajde na preizkušnji, ga napadajo,
13. junak reagira na dejanja darovalca,
14. prejme čudežno sredstvo oz. pomoč,
15. nato junaka nekdo privede na kraj iskanega predmeta,

16. junak in njegov nasprotnik se spopadeta,
 17. junak je osramočen,
 18. nasprotnik je premagan,
 19. začetne težave se razrešijo, pravici je zadoščeno,
 20. junak se vrne,
 21. spet ga preganjajo,
 22. junak se reši,
 23. junak prispe domov, a ga ne prepoznajo,
 24. lažni junak postavi zahteve,
 25. literarnemu junaku postavijo težko nalogo,
 26. nalogo reši,
 27. literarnega junaka prepoznajo,
 28. lažni junak je kaznovan,
 29. literarni junak se preobrazi,
 30. nasprotnik je kaznovan,
 31. literarni junak je nagrajen, se poroči.
- (Propp 2005: 140–146)

Funkcije v pravljici morajo biti strukturirane po sosledju, ki se ne spremeni. Sosledje sledi logiki pripovedne neti, razvoja dogodkov in delovanja literarnih likov.

Strukturalistična analiza pravljic ruskega raziskovalca je osvetila ključne točke v pravljичni zgodbi in precizno razčlenila vlogo literarnih likov v pripovedi. Zasluga tega raziskovanja je, da je pravljice razumela kot organizirano kompozicijsko strukturo, sestavljeno iz stalnih elementov. Ti elementi so v bistvu funkcije delujočih literarnih oseb v zgodbi. Število konstant je omejeno. Njihov vrstni red je zmeraj enak. Konstante dobimo, če se vprašamo, kaj dotična oseba dela, spremenljivke pa najdemo v pripovedi, če si zastavimo vprašalnici, kdo in kako nekdo nekaj dela.

Janko Kos pravljico definira kot kratko zgodbo, katere posebnost je »neverjetnost, čudežnost, nestvarnost likov in dogodkov, vendar pomešanih s stvarnostjo, ki je verjetna, to pa tako, da oboje ni lokalizirano v konkreten zgodovinski čas in prostor. To dvoje v pravljici je splošno in abstraktno, kot poseben svet poleg zgodovinsko stvarnega. Tudi junaki pravljic so splošni, ne pa individualno določeni.« (Kos 2005: 168) Milivoj Solar v pregledu literarne teorije podobno formulo predlaga za bajko, ki jo lahko razumemo kot ekvivalent slovenskemu terminu pravljica, češ da se v bajki »prepletata čudežno in nadnaravno z realnim, na tak način, da med naravnim in nadnaravnim, stvarnim in izmišljenim, mogočim in nemogočim, ni pravih nasprotij. Značilne so tudi polarnost dobrega in zla, prevlada domišljije in želje nad stvarnostjo.« (Solar 2005: 213)

Pravljica je književna vrsta kratke proze. Poglejmo definicijo ljudske ali folklorne pravljice.

»Značilnosti folklorne pravljice so: črno-belo slikanje oseb sproži predstavo o eni pomembni lastnosti književnega lika, le-ta pa je močno potencirana. Literarni liki so imenovani po poklicu, družbenem položaju ali kakšni drugi lastnosti, v pravljicah pa določen lik hkrati predstavlja vedno isto lastnost (zlobna mačeha, lepa kraljičnam ...), književnega časa in književnega prostora ni mogoče natančneje določiti, v zgodbi nastopajo tudi

Zasluga tega raziskovanja je, da je pravljice razumela kot organizirano kompozicijsko strukturo, sestavljeno iz stalnih elementov. Ti elementi so v bistvu funkcije delujočih literarnih oseb v zgodbi.

čudežna bitja ali čudežni predmeti, čudež pa je časovno in/ali krajevno omejen, konec je vedno srečen.« (Haramija 2012: 16–17)

V ljudski pravljici O povodnem možu lahko ugotovimo naslednje značilnosti folklorne pravljice:

Književni prostor:

- na bregu reke,
- vodno kraljestvo povodnega moža.

Književni čas:

- ni znan.

Književne osebe:

- glavna oseba: deček, povodni mož,
- stranske osebe: oče, mati, brat, sestra.

Pripovedovalec:

- vsevedni,
- tretjeosebni.

Pravljичno število: tri.

Mineralizacija: steklo, srebro, zlato.

Pravljico o povodnem možu lahko v skladu s Proppovo metodo tako interpretiramo (povzeto po Veler 2010: 62–72):

- Eden od članov družine odide z doma: deček odide k vodi, da bi se kopal (odhod).
- Junaku nekaj prepovejo: starši dečku odsvetujejo obisk reke, saj je bila povodenj (prepoved).
- Kršitev prepovedi: deček kljub nasprotovanju staršev odide k reki (kršitev).
- Enemu od družinskih članov nekaj manjka, nekaj hoče imeti: ko se deček zave, da pogreša družino, si želi domov (manko).
- Junak se vrne: povodni mož dečka odnese nazaj na breg reke, od koder je prišel (povratek).

Propp zatrjuje: »Vsaka kategorija oseb ima svojo obliko pojavljanja in za vsako kategorijo obstajajo posebni načini, kako se oseba vključi v razvoj dogajanja.« (Propp 2005: 99) V danem primeru povodni mož ugrabi otroka, zato ima vlogo škodljivca. Škodljivec se torej pojavi nenadoma, ko deček prekrši prepoved. Krog delovanja škodljivca obsega škodovanje (A), boj ali druge oblike spopada z junakom (G) in zasledovanje (K)« (Propp 2005: 93). V skladu s tem ima povodni mož lastnosti škodljivca:

- ugrabitev otroka (A),
- povodni mož reši dečka iz vode (G),
- povodni mož odnese dečka v svojo palačo na dnu reke (K).

V primeru pravljice o povodnem možu pa pride do odklona oziroma do variacije vloge škodljivca, saj povodni mož pridobi še drugo vlogo, in sicer vlogo rešitelja. Krog delovanja škodljivca se v tej pravljici torej malce spremeni, čeprav se v njej pojavi funkcija škodljivca. Obenem pa v tej pravljici povodni mož pridobi še vlogo darovalca, ker napolni žepe malčkovih hlač s suhim zlatom in biseri.

Propp kot tipični obseg delovanja darovalca definira naslednje elemente: »pripravo za podelitev čudežnega sredstva (Č) in podelitev čudežnega sredstva junaku (E).« (Propp 2005: 93) Delovanje povodnega moža ustreza obojemu: povodni mož poišče žepe na dečkovi obleki (Č) in povodni mož napolni žepe z zlatom in biseri. Tu ni čudežnega predmeta, ki ima vlogo pomagala, ampak so dragoceni kamni, ki opravijo isto vlogo (E).

Funkcije junakov si, kot smo že rekli, sledijo posledično. Vsaka funkcija v posledični relaciji povzroči drugo in potem še vsako naslednjo – oblikuje linijo. Posamezna pravljica ima lahko več linij in zato moramo z analizo besedila najprej ugotoviti, iz koliko linij je pravljica sestavljena. Ena linija lahko neposredno sledi drugi, lahko pa se tudi prepletata, začetni razvoj se ustavi in vrine se nova linija.« (Propp 2005: 110). V pravljici o povodnem možu tako naletimo na sledeče zaporedje linij:

I. DEČEK se gre kopat k reki kljub prepovedi in se utaplja v deroči vodi

II. POVODNI MOŽ opazi dečka in ga reši

Če strnemo, kar smo ugotovili, lahko navedemo Proppov zaključek: »1. Funkcije likov so stalne, nespremenljive prvine pravljice ne glede na to, kdo in kako jih izvaja; funkcije so osnovni sestavni deli pravljice. 2. Število funkcij, ki jih pozna čudežna pravljica, je omejeno.« Propp 2005: 36)

Vladimirja Propp je uporabil formule, ko je analiziral vloge likov v pravljici. To sklepanje lahko podkrepimo s primerom Proppove formule:

»/.../ Car, tri hčere (α^1). Hčere se sprehajajo. (β^3) in se zamudijo v vrtu (δ^1). Zmaj jih ugrabi (A^1). Razglas (B^1). Iskanje treh junakov (C^1). Trije spopadi z zmajem ($G^1 - I^1$). Rešitev deklet (J^4). Vrnitev ($\downarrow$). Nagrada (u^3).

$\alpha^1 \beta^3 \delta^1 A^1 B^1 C^1 G^1 - I^1 J^4 \downarrow u^3$ (Propp: 2005: 147)

Vladimir Propp je osredotočil svojo pozornost na funkcije likov, ostale prvine pravljice je prikazal v luči njihove vloge v zgodbi oz. na ravni razporeditve krogov delovanja po osebah. Izhodiščnemu stanju v pravljici sledijo funkcije osebnih likov, ki so izražene s črkami. V krogu delovanja likov so možne variacije.

Velika črka A je oznaka za škodovanje. Škodljivec lahko v pravljici ugrabi človeka (A^1) oz. ukrade čudežni predmet (A^2). Škodljivec povzroči škodo na različne načine. Številka nad črko pojasni način škodovanja, za katerega se je odločil škodljivec. Njegov namen oz. krog delovanja se ne bistveno spremeni, ker si prizadeva oškodovati junaka. (Propp 2005: 168)

Zmaj ugrabi kraljično. (A^1) (ugrabitev)

Zmaj ukrade čudežni prstan. (A^2) (kraja)

V obeh primerih zmaj povzroči škodo z ugrabitvijo oz. krajo.

Črka je oznaka. Številka nad črko pa označi varianto dejanja. Oznaka za odhod je β . Kdo lahko odide? Starši gredo na delo β^1 . Starši umrejo β^2 . Številka nad črko pojasni obliko odhoda. Nekdo lahko gre v gozd, na lov, na ribolov, na sprehod, na obisk ali v tujino in v vojno. β^3 ponazarja odhod mlajše generacije. (Propp 2005:40)

Raziskovalno delo Vladimirja Proppa je odprlo nove poti razumevanja pravljice kot literarne vrste, saj je postavil osnove strukturalno-tipološkim raziskavam, ki so se zgledovale po etnološko kulturnem modelu interpretacije folklorne tradicije.

Raziskovalno delo Vladimirja Proppa je odprlo nove poti razumevanja pravljice kot literarne vrste.

Sklep

Strukturalizem, smer, ki se je razvila na začetku 20. stoletja, je zelo širok pojav, ki je zajemal raziskovanje različnih področij, v literarni vedi tudi pravljico. Bistvo strukturalističnega pristopa je v odkrivanju globinske strukture literarnega dela. Strukturalizem je raziskoval odnose med posameznimi prvinami literarnega dela, ki so v binarnih nasprotjih, a v težnji po zarisu in definiciji temeljnih struktur ni razlagal ali celo vrednotil vsebine literarnega dela. Vladimir Propp je uvedel strukturalistično metodo dela v interpretacijo ljudskih pravlji. Pokazal je novo pot raziskovanja ljudskega izročila.

Viri in literatura

- Milena Mileva Blažić (2014). *Skriti pomeni pravlji od svilene do jantarne poti*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Dragica Haramija (2012). *Nagrajene pisave*. Murska Sobota. Franc- Franc.
- Janko Kos (2005). *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.
- Vladimir Propp (2005). *Morfologija pravlji*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Vladimir Propp (2013). *Zgodovinske korenine čarobne pravlji*. Ljubljana: ZRC-SAZU.
- Ferdinand de Saussure (2018). *Splošno jezikoslovje*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Milivoj Solar (2005). *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stiven Jones Swann (2002). *The Fairy Tale: The Magic Mirror of the Imagination*. London: Routledge.
- Alenka Veler (2010). *Slovenske pravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
-